

классических исследованиях взаимосвязей украинской литературы и фольклора 17–18 веков, в работах о языке "Слова о полку Игореве" и о проблемах происхождения и своеобразия поэтики украинских народных дум.

Ключевые слова: лингвофольклористика, П. Житецкий, украинское языкознание, лингвопоэтика, украинские народные думы.

УДК 811.14'04:81'42

Левко О.В., к. філол. н.

ПРЕЦЕДЕНТНІ ТЕКСТИ СВЯТОГО ПИСЬМА В ЕПІДЕЙКТИЧНИХ ПРОМОВАХ ГРИГОРІЯ БОГОСЛОВА

У статті досліджуються прецедентні тексти Святого Письма в епідейктичному красномовстві Григорія Богослова, аналізуються комунікативні наміри, згідно з якими автор вводить у свій дискурс біблійні тексти, визначаються когнітивно значимі для мовної особистості Григорія Богослова прецедентні тексти Святого Письма.

Ключові слова: прецедентний текст, мовна особистість, комунікативні наміри, Григорій Богослов, грецька патристика, Святе Письмо.

Грецька патристика золотої доби, видатним представником якої був Григорій Богослов, – унікальний феномен, що виник на перехресті пізньоантичної та ранньовізантійської культур. Серед жанрового та тематичного розмаїття творів Григорія Богослова привертають увагу його епідейктичні промови, в яких автор, запозичивши методи та прийоми уславлення героя як ідеального втілення досконалої людини, застосовуючи арсенал комунікативних стратегій та мовних тактик, властивих для античного епідейктичного дискурсу, репрезентував нові антропологічні ідеї, нові уявлення

.....

про сенс людського буття згідно з біблійним світосприйняттям, створив новий ідеал для наслідування.

Теоретичною та методологічною основою дослідження епідейктичного дискурсу Григорія Богослова в даній статті стала концепція мовної особистості. В сучасній лінгвістиці питання мовної особистості активно досліджується у працях Ю. Караулова [5], В. Карасика [4], К. Ажежа [1], І. Голубовської [3], Н. Сологуб [10], Л. Гнатюк [2], І. Синиці [9]. Під мовною особистістю часто розуміють сукупність здібностей і властивостей людини, які зумовлюють створення і сприйняття нею текстів [6, с. 3]. Виділяють три рівні мовної особистості: вербально-семантичний, лінгвокогнітивний та мотиваційний. У нашому дослідженні увага зосереджена на останньому.

Одиницями мотиваційного рівня мовної особистості є комунікативні цілі, наміри, мотиви. На думку Ю. Караулова, лінгвістичним відповідником одиниць мотиваційного рівня, тобто "комунікативно-діяльнісних потреб особистості", можуть бути прецедентні тексти [5, с. 215]. Дослідник виділяє три групи прецедентних текстів, які вводяться в дискурс особистості: 1) тексти, важливі для самої особистості в пізнавальному та емоційному плані; 2) тексти, широко відомі і значимі для оточення особистості (з урахуванням сучасників і попередників), тобто, які є показником приналежності до певної культури; 3) тексти, до яких відбувається неодноразове звертання в дискурсі особистості [5, с. 216]. Найбільш значимим текстом для представників грецької патристики, безперечно, було Святе Письмо, яке вплинуло на формування світогляду християнських письменників, їхніх індивідуальних картин світу. Біблія для патристичного дискурсу була еталоном правильності міркувань. Тому не дивно, що епідейктичні промови Григорія Богослова містять велику кількість ремінісценцій із книгами Святого Письма.

Григорій Богослов звертається до прецедентних текстів Святого Письма з найрізноманітнішими комунікативними намірами, важливе місце серед яких належить намірам аргументувати когнітивно значимі для автора ідеї, зокрема, ідеї воскресіння тіла й душі, обоження людини (*ἡ θέωσις*) та осяяння Божественним Світлом (*ἡ ἐλλαμψις*).

Тема обоження – одна з наскрізних для мовної особистості Григорія Богослова [8, с. 270]. Репрезентуючи у промові "*In laudem Caesarii fratris*" уявлення про воскресіння й обоження усієї людини, Григорій Богослов посилює свою аргументацію алюзією на видіння пророка Єзекіїла *περὶ συμπήξεως ὀστέων τε καὶ νεύρων* (Ог. 7, 21 SC 405, 234; cf. Ez. 37, 1-10) "про сполучення кісток і зв'язок", у якому пророкується воскресіння тіла. Далі Григорій Богослов вживає новозавітну алюзію, стверджуючи, що душа людини після воскресіння *τὸ συγγενὲς σαρκίον ἀπολαβοῦσα, ᾧ τὰ ἐκεῖθεν συνεφιλοσόφησε... τούτῳ συκληρονομεῖ τῆς ἐκεῖθεν δόξης... οὕτω καὶ τῶν τερπνῶν ἑαυτῆς μεταδίδωσιν, ὅλον εἰς ἑαυτήν ἀναλώσασα καὶ γενομένη σὺν τούτῳ ἐν καὶ πνεῦμα καὶ νοῦς καὶ θεός* (Ог. 7, 21 SC 405, 234; cf. I Cor. 15, 42-44, 51-54) "разом із рідним їй тілом, з яким вправлялась у філософії на землі, успадковує вічну славу... і передає йому свої радощі, цілком поглинувши його і ставши разом з ним єдиним духом, розумом і богом". Автор розвиває ідеї ап. Павла, називаючи оновлену воскресінням людину *ἐν καὶ πνεῦμα καὶ νοῦς καὶ θεός* "єдиним духом, розумом і богом". Представлення у промові "*In laudem Caesarii fratris*" ідей про обожений стан людини супроводжується висловлюваннями з Послання ап. Павла "*Ad Galatos*": *γενώμεθα οἱ πάντες ἐν ἐν Χριστῷ μηκέτι ὧμεν ἄρρεν καὶ θῆλυ, βάρβαρος, Σκύθης, δοῦλος, ἐλεύθερος* (Ог. 7, 23 SC 405, 240; cf. Gal. 3, 28) "всі ми станемо єдиним у Христі... і не буде вже ні чоловічої статі, ні жіночої, ні варвара, ні скіфа, ні раба, ні вільного".

Когнітивно значима для патристичного дискурсу тема осяяння Божественним Світлом (*ἡ ἐλλαμψις*) як необхідної умови обоження людини (*ἡ θέωσις*) досліджувалася у працях Дж. Егана [11], К. Морешіні [13], Д. Каллереса [12]. Треба констатувати важливість для Григорія Богослова теми Божественного Світла та наближення людини до Нього через очищення (*ἡ κάθαρσις*) та осяяння (*ἡ ἐλλαμψις*) [7, с. 159]. Репрезентуючи уявлення про *ἡ ἐλλαμψις* "осіяння", Григорій

Богослов у промові "*In laudem Basilii Magni*" звертається до авторитету Святого Письма, вживаючи алюзію на новозавітну притчу про мудрих дів, які вчасно зустріли Нареченого, тримаючи у руках запалені світильники (Ог. 43, 62 SC 384, 260; cf. Mt. 25, 1-13), а у промові "*In laudem Cypriani*" запевняє у можливості досягнення людиною *θεότητος ἑλλαμψις τελεωτέρα καὶ καθαρωτέρα* "найдосконалішого та найчистішого осяяння Божеством", підтверджуючи свої слова обіцянку Христа: *δεῦτε, οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν* (Ог. 24, 19; SC 284, 82; cf. Mt. 25, 34) "Прийдіть, благословенні Отця Мого, успадкуйте приготоване вам Царство". У промові "*Funebris oratio in patrem*" Григорій Богослов порівнює божественне осяяння батька під час хрещення з божественним натхненням Мойсея під час розмови з Богом на горі Хорив (Ог. 18, 14 PG 35, 1001; cf. Ex. 3, 1-4). Осяяння героя промови зіставляється з божественним покликанням апостола Павла на шляху до Дамаска, який *φωτὶ περιλάμπεται καὶ γνωρίζει τὸν δωκόμενον* (Ог. 18, 14 PG 35, 1004; cf. Act. 9, 3-6) "огортається світлом і пізнає Того, Кого переслідував".

Властиві для Григорія Богослова уявлення про мінливість та швидкоплинність земного життя підтверджуються такими прецедентними висловлюваннями зі Святого Письма: а) *Πάντα ματαιότης ματαιότητων καὶ προαίρεσις πνεύματος* (Ог. 7, 19 SC 405, 228; cf. Eccl. 1, 14) "Все – марнота марнот і блукання духу"; б) *Ἄνθρωπος, ὡσεὶ χόρτος αἱ ἡμέραι αὐτοῦ, ὡσεὶ ἄνθος τοῦ ἀγροῦ οὕτως ἐξανθήσει* (Ог. 7, 19 SC 405, 226; cf. Ps. 102, 15) "Дні людини, як трава; як польові квіти, відцвіте вона". Автор, покликаючись на пророка Давида, називає все земне *σκηνώματα σκοτασμοῦ καὶ τόπον κακώσεως καὶ ἰλὸν βυθοῦ καὶ σκιάν θανάτου* (Ог. 7, 22 SC 405, 238; cf. Ps. 119, 5; Ps. 68, 3; Ps. 43, 20; Ps. 118, 81) "поселеннями темряви, місцем печалі, болотом безодні і тінню смерті".

Часто звертання Григорія Богослова до прецедентних текстів Святого Письма відбувається з метою градаційного

зіставлення з подіями та обставинами життя героїв епідейктичних промов автора. У промові *"In Machabaeorum laudem"* подвиг матері мучеників зіставляється з подвигом Авраама, при цьому жертва матері оголошується набагато вищою (Or. 15, PG 35, 916). У промові *"Funebris oratio in patrem"* священні дії немічного батька Григорія уподібнюються діям Мойсея, який, символізуючи хрест підняттям старечих рук, виблагав у Бога перемогу над амалікітянами (Or. 18, 29 PG 35, 1021; cf. Ex. 17, 10-13). Дивовижне одужання героя промови порівнюється з одужанням царя Єзекії, якому Бог збільшив роки життя, засвідчивши це поверненням назад сонячної тіні (Or. 18, 29 PG 35, 1021; cf. II Regn. 20, 11-17). Зображаючи велич святого Афанасія, Григорій Богослов проводить аналогію між подіями його життя та євангельськими історіями. Зокрема, повернення св. Афанасія в Александрію після заслання автор порівнює з урочистим в'їздом Христа на осяті до Єрусалима (Or. 21, 29 SC 270, 172; cf. Lc. 19, 29-38), а самого героя називає *τόν ἀρχιερέα τὸν μέγαν, τὸν διελθυθότα τὸς οὐρανοῦς* (Or. 21, 10 SC 270, 128) "архієреєм великим, який пройшов крізь небеса", цитуючи прецедентне висловлювання про Христа (cf. Heb. 4, 14). Зображаючи милосердя та служіння Василя Великого бідним, автор уподібнює дії героя діям Христа, говорячи, що *τὴν τοῦ Χριστοῦ διακονίαν μιμούμενος, ὃς καὶ λευτίῳ διαζωννύμενος οὐκ ἀπηξίου νίπτειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν, καὶ τοῖς ἑαυτοῦ παισί, ἢ τ' οὖν συνδούλοις, πρὸς τοῦτο συνεργοῖς χρώμενος, ἐθεράπευε μὲν τὰ σώματα τῶν δεομένων, ἐθεράπευε δὲ τὰς ψυχάς* (Or. 43, 35 SC 384, 204) "наслідуючи Христа, який не посоромився, підперезавшись рушником, помити ноги своїм учням, святий разом зі своїми рабами та слугами задовольняв тілесні та духовні потреби нужденних".

Представляючи аудиторії Василя Великого як милосердну людину, оратор розповідає про його любов до людей та повсякчасну матеріальну і духовну допомогу їм (Or. 43, 35-36 SC 384, 202-206), згадуючи при цьому новозавітну притчу про вірного раба, який пильно оберігав господарство, не даючи сну очам своїм, поки господар був у від'їзді (cf. Lc. 12, 35-48). Отже, звертання до прецедентних текстів Святого Письма в

епідейктичних промовах Григорія Богослова часто зумовлюється комунікативними намірами автора ввести героїв у сакральний біблійний простір, підкреслити їх досконалість шляхом зіставлення подій та обставин їх героя з біблійними історіями, переконати адресатів у необхідності наслідування *modus vivendi* героїв епідейктичної промови.

Біблійний інтертекст може виконувати функцію дискредитації негативних персонажів промов через зіставлення їх із прецедентними історіями Святого Письма. Наприклад, у промові *"In laudem Basilii Magni"* еретики, яких перемагає Василь Великий, зіставляються з жителями Содома та Гоморри, які загинули від вогню та сірки, що впали з неба (Or. 43, 67 SC 384, 272; cf. Gen. 19, 24-25). У тій же промові Григорій Богослов з метою дискредитації імператора Валента, прихильника ересі Арія, використовує алюзію на новозавітну притчу про злого духа, який після вигнання повертається на те ж саме місце, взявши з собою ще сімох (cf. Lc. 11, 24-26): *ἦκεν αὖθις ἡμῖν ὁ χριστομάχος βασιλεὺς καὶ τῆς πίστεως τύραννος, μετὰ πλείονος τῆς ἀσεβείας καὶ θερμότερας τῆς παρατάξεως, ὡς πρὸς ἀνταγωνιστὴν ἰσχυρότερον ὄντος αὐτῷ τοῦ λόγου, κατὰ τὸ ἀκάθαρτον ἐκεῖνο πνεῦμα καὶ πονηρόν, ὃ τοῦ ἀνθρώπου λυθὲν καὶ περιπλανηθὲν, πρὸς τὸν αὐτὸν ἀναστρέφει μετὰ πλείονων πνευμάτων εἰσοικισθησόμενον* (Or. 43, 44 SC 384, 218) "Прийшов до нас цар-христоробець і тиран віри з великим нечестям і ревним завзяттям, ...наслідуючи нечистого і злого духа, який, залишивши людину і поневіряючись всюди, повертається до неї, щоб вселитися, взявши з собою ще інших духів". Несправедливий суд правителя Понту над Василем Великим уподібнюється з метою дискредитації суду Пілата над Христом (Or. 43, 56 SC 384, 244; cf. Mt. 27, 11-26).

Отже, прецеденті тексти Святого Письма вводяться в урочисті промови Григорія Богослова з метою зіставлення моделей поведінки героя з архетипними моделями поведінки біблійних персонажів. Звертання до прецедентних текстів Біблії зумовлюється комунікативними намірами апелювання до авторитетного джерела, створення архетипного образу християнської досконалості, переконання в необхідності його

наслідування та дискредитації героїв-антагоністів як уособлень гріха та темряви. Як засвідчує дослідження, Григорій Богослов використовує біблійні алюзії з наміром обґрунтувати можливість досягнення людиною обоження та осяяння Божественним Світлом, переконати адресата у необхідності щоденного уподібнення Богу.

1. Ажеж К. Человек говорящий : вклад лингвистики в гуманитарные науки / Клод Ажеж ; [пер. с фр. Б.П. Нарумов]. – М. : УРСС, 2008. – 301 с. 2. Гнатюк Л.П. Мовна свідомість і мовна практика Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Л. П. Гнатюк. – К., 2001. – 36 с. 3. Голубовська І.О. Мовна особистість як лінгвокультурний феномен / І.О. Голубовська // *Studia Linguistica* : Зб. наук. пр. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2008. – Вип. 1. – С. 25-33. 4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : монография / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с. 5. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Юрий Николаевич Караулов. – М. : Наука, 1987. – 264 с. 6. Караулов Ю.Н. Русская языковая личность и задачи ее изучения / Ю.Н. Караулов, Е.В. Красильникова // *Язык и личность*. – М. : Наука, 1989. – С. 3–10. 7. Левко О. В. Концепт *ἡ ἔλλαμψις* у дискурсі Григорія Богослова // *Studia linguistica*: Зб. наук. праць. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2011. – Вип. 5 (II). – С. 159-163. 8. Левко О.В. Концепт *ἡ θεωσις* у дискурсі ранньохристиянських письменників // *Studia linguistica* : Зб. наукових праць. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2010. – Вип. 4. – С. 266-275. 9. Синиця І.А. Мовна особистість авторі в науково-гуманітарному тексті ХІХ ст. (комунікативний, культурологічний, образно-стилістичний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.02 "Російська мова" / І.А. Синиця. – К., 2007. – 36 с. 10. Сологуб Н. М. Мовний світ Олесея Гончара / Надія Миколаївна Сологуб / АН України. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1991. – 140 с. 11. Egan J.P. Towards a Mysticism of Light in Gregory Nazianzen's Oration 32.15 / J.P. Egan // *Studia Patristica* : Papers presented at International Conference on Patristic Studies held in 1983, Oxford. Vol. XVIII, 3 / ed. E.A. Livingstone. – Leuven : Peeters Press, 1989. – P. 473-482. 12. Kalleres D.S. Demons and Divine Illumination : A Consideration of Eight Prayers by Gregory of Nazianzus / D. S. Kalleres // *Vigiliae Christianae*. —

2007. – Vol. 61. – P. 157-188. 13. Moreschini C. Luce e Purificazione nella Dottrina di Gregorio Nazianzeno / C. Moreschini // *Augustinianum*. – 1973. – Vol. 13. – P. 535-549.

1. Azhezh K. Chelovek govoryaschiy : vklad lingvistiki v gumanitarnyye nauki / Klod Azhezh ; [per. s fr. B. P. Narumov]. – M. : URSS, 2008. – 301s. 2. Gnatyuk L. P. Movna svidomist i movna praktika Grigoriya Skovorodi v konteksti staroukrayinskoyi knizhnoyi traditsiyi : avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya doktora filol. nauk : spets. 10.02.01 "Ukrayinska mova" / L. P. Gnatyuk. – K., 2001. – 36 s. 3. Golubovska I. O. Movna osobistist yak lingvokulturniy fenomen / I.O. Golubovska // *Studia Linguistica* : Zb. nauk. pr. – K. : VPTs "Kiyivskiy universitet", 2008. – Vip. 1. – S. 25-33. 4. Karasik V. I. Yazykovoy krug: lichnost, kontseptyi, diskurs : monografiya / Vladimir Ilich Karasik. – Volgograd : Peremena, 2002. – 477 s. 5. Karaulov Yu. N. Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost / Yuriy Nikolaevich Karaulov. – M. : Nauka, 1987. – 264 s. 6. Karaulov Yu. N. Russkaya yazykovaya lichnost i zadachi ee izucheniya / Yu.N. Karaulov, E.V. Krasilnikova // *Yazyk i lichnost*. – M. : Nauka, 1989. – S. 3–10. 7. Levko O.V. Kontsept ή ελληνις u diskursi Grigoriya Bogoslova // *Studia linguistica*: Zb. nauk. prats. – K. : VPTs "Kiyivskiy universitet", 2011. – Vip. 5 (II). – S. 159-163. 8. Levko O. V. Kontsept ή θέωσις u diskursi rannohristiyanskih pismennikov // *Studia linguistica*: Zb. naukovih prats. – K. : VPTs "Kiyivskiy universitet", 2010. – Vip. 4. – S. 266-275. 9. Sinitsya I. A. Movna osobistist avtoriv v naukovogumanitarnomu teksti XIX st. (komunikativniy, kulturologichniy, obraznostilistichniy aspekti) : avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya doktora filol. nauk : spets. 10.02.02 "Rosiyiska mova" / I. A. Sinitsya. – K., 2007. – 36 s. 10. Sologub N. M. Movniy svit Olesya Gonchara / Nadiya Mikolayivna Sologub / AN Ukrayini. In-t movoznavstva im. O.O.Potebni. – K. : Naukova dumka, 1991. – 140 s. 11. Egan J. P. Towards a Mysticism of Light in Gregory Nazianzen's Oration 32.15 / J. P. Egan // *Studia Patristica* : Papers presented at International Conference on Patristic Studies held in 1983, Oxford. Vol. XVIII, 3 / ed. E. A. Livingstone. – Leuven : Peeters Press, 1989. – P. 473-482. 12. Kalleres D. S. Demons and Divine Illumination : A Consideration of Eight Prayers by Gregory of Nazianzus / D. S. Kalleres // *Vigiliae Christianae*. — 2007. – Vol. 61. – P. 157-188. 13. Moreschini C. Luce e Purificazione nella Dottrina di Gregorio Nazianzeno / C. Moreschini // *Augustinianum*. – 1973. – Vol. 13. – P. 535-549.

Levko O. V. Precedent texts of the Holy Scripture in epideictic sermons of Gregory the Theologian.

The article investigates communicative intentions, due to which the Christian author Gregory the Theologian incorporates precedent texts of the Holy Scripture into his epideictic sermons. It also analyzes the communicative strategies and language tactics, which were used in communication between a Christian preacher and the audience of believers.

The article covers the precedent texts of the Holy Scripture, which are of primary importance for establishing the authors' language personalities and studies the phenomenon of biblical intertextuality in Christian epideictic rhetoric prose.

The study established that the precedent texts of the Holy Scripture are incorporated into the epideictic sermons of Gregory the Theologian with the purpose of collation of the models of the hero's behavior with the archetypal behavior models of biblical heroes. The use of precedent texts of the Bible is called forth by the communicative intentions of appeal to an authoritative source, creation of the archetypal image of Christian perfection, belief in the necessity of its following, and discrediting antagonistic heroes as personification of sin and darkness.

Key words: precedent text, communicative intentions, Gregory the Theologian, Greek patristics, the Holy Scripture.

Левко А.В. Прецедентные тексты Священного Писания в эпидейктических речах Григория Богослова.

В статье исследуются прецедентные тексты Священного Писания в эпидейктическом красноречии Григория Богослова, анализируются коммуникативные намерения, согласно которым автор вводит в свой дискурс библейские тексты, определяются когнитивно значимые для языковой личности Григория Богослова прецедентные тексты Священного Писания.

Ключевые слова: прецедентный текст, языковая личность, коммуникативные намерения, Григорий Богослов, греческая патристика, Священное Писание.